

**Ա. Բ. ՌԱՆՈՎԻՉԻ «ՀՆԼԼԵՆԻՉՄԸ ԵՎ ՆՐԱ ՊԱՏՄԱԿԱՆ ԴԵՐԱ»
ՄԵՆԱԿՐՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ ԱՐԾԱՐԾԼՈՂ ՍԿՋԵՐՈՒՆԵԱՅԻՆ
ՀԻՄՆԱՍՆԳԻՐՆԵՐԸ**

Ա. Բ. Ռանովիչի հետաքրքրությունների շրջանակն ընդգրկում էր հին աշխարհի արվեստը և կրոնը, վաղ քրիստոնեության պատմությունը, արևելյան ստրկատիրության առանձնահատկությունները, հռոմեական կոլոնատի ծագման խնդիրները, ռազմական արվեստի պատմությունը և հին աշխարհի պատմության շատ այլ խնդիրներ, ինչը նրան հնարավորություն էր ընձեռում առաձին երևույթները դիտարկել շարունակական զարգացումների համատեքստում, բացահայտել դրանց միջև առկա պատճառահետևանքային կապերը:

Ռանովիչը չցանկացավ ընդունել այն բացը, որ տեղ էր գտել հին աշխարհի պատմության շրթայում: Ալեքսանդր Մակեդոնացու հռչակավոր արշավանքները ներկայացնելուց հետո պատմաբաններն անմիջապես անցում էին կատարում անկում ապրած Դունական աշխարհի և Արևելքի նվաճմանը՝ «կենսունակ» Դռոմի կողմից, չխորանալով վերոհիշյալ անկման օբյեկտիվ և սուբյեկտիվ պատճառների մեջ, ինչը տուրք էր հին աշխարհի պատմության մեկնաբանության իր դարն ապրած հեգեյան բանաձևին: Սակայն տասնամյակների ընթացքում բացահայտված հսկայածավալ և արժեքավոր հնագիտական նյութը, արձանագրությունները և պապիրոսները, ինչպես նաև պատմաբանների կատարած արժեքավոր վերլուծությունները լայն հնարավորություններ ստեղծեցին վերականգնելու համար հին աշխարհի պատմության այն անտեսված էջը, որն արտացոլում է շուրջ երեք հարյուրամյակների արժեքավոր պատմություն: Դրանք լույս սփռեցին ոչ միայն քաղաքական անցքերի, այլ նաև՝ ժամանակի ամենօրյա հասարակական-տնտեսական կյանքի ամենատարբեր կողմերի վրա. «Այսպիսով, էպիգրաֆիկայի և պապիրոլոգիայի ձեռքբերումների շնորհիվ նախադրյալներ ստեղծվեցին զրեկու համար ոչ՝ թե թագավորների և զորավարների, այլ՝ հելլենիզմի շրջանում ապրած և զործած բուն արտադրողների պատմությունը»:¹

Ռանովիչը, հստակեցնելու համար սույն մեկնադրության մեջ իր առջև դրված խնդիրները, խՆԴՄ Գիտությունների Ակադեմիայի Պատմության ինստիտուտի հին պատմության սեկտորին զրած նամակում նշում է. «... Ես ինձ համար խնդիր չեմ դրել տալ հելլենիզմի քաղաքական, տնտեսական և մշակութային պատմության համակարգված, ամբողջական շարադրումը: Իմ խնդիրը եղել է այլ՝ հետազոտել հելլենիզմի պատմության օրինաչափությունները, որոշել հելլենիզմի տեղը և նշանակությունը հին ստրկատիրական հասարակության պատմության մեջ, հելլենիզմը ներգրավել հին ժողովուրդների պատմության զարգացման օրինաչափ գործընթաց: Այդ իմաստով իմ մեկնադրությունը որքան որ պատմական, նույնքան և՛ փիլիսոփայական բնույթի է: Այդ իսկ պատճառով էլ ես չեմ ձգտել շարադրման հավասարաչափության և ամբողջականության. ես մեծ ուշադրություն եմ հատկացրել մի քանի հատուկ հարցերի, պրոբլեմատիկ բնույթի թեմաների և ո-

¹ А. Б. Ранович, Эллинизм и его историческая роль, изд. АН СССР, Москва-Ленинград, 1950, стр. 5.

որոշ դեպքերում սահմանափակվել են քաղաքական պատմության կարծամփոփ շարադրմամբ, որը հատուկ տեսական հետազոտություն չի պահանջում:
Ա. Ռանովիչ 5/1 1948թ.»¹

Մենագրության առաջին գլխում Ռանովիչն ընդհանուր առմամբ ներկայացնում է հեղինակի պատմության առանցքային հիմնախնդիրները և դրանց տալիս մի շարք հետաքրքիր և գիտական արժեք պարունակող մեկնաբանություններ՝ հատկապես կանգ առնելով մի շարք հայտնի պատմաբանների կարծիքների գիտական քննադատության վրա:

Կարևորագույն խնդիրներից մեկը, որ կարելի է դիտարկել Ա. Բ. Ռանովիչի «Հեղինակի մեր պատմական դերը» մենագրության ողջ շարադրանքում, հեղինակը որպես ժամանակի համաշխարհային գործընթաց՝ դիտարկելն է, ինչպես նաև այն խնդիրները, թե որքանով էր գիտակցվում հեղինակի դերն ու նշանակությունն այն կազմակերպողների և իրագործողների իսկ կողմից. և ինչպիսի ազդեցություն ունեցավ այն մարդկության պատմության հետագա ողջ ընթացքի վրա: Ռանովիչն ընդգծում է. «... Այն (հեղինակը) — մշուկ մերն է) ընդգրկում է իր ժամանակի գրեթե ողջ քաղաքակիրթ աշխարհը՝ Սիկիլիայից մինչև Չինաստան, Նուբիայից մինչև Բոսպոր և Սկյութիա, մեր ազդեցությունը արևմուտքում թափանցեց մինչև Իտալիա և Իսպանիա, արևելքում՝ մինչև Չինաստան: Կարելի է ասել, որ հեղինակի պատմությունը դա այն ժամանակի համաշխարհային պատմությունն է: Այստեղ ծնվեցին գաղափարներ՝ գիտական, փիլիսոփայական, էթիկական, կրոնական, որոնք դարձրել էին աշխարհում: Նշանակալից տեղաշարժեր տեղի ունեցան տնտեսության, քաղաքական ձևերի, հասարակական գիտակցության, մշակույթի մեջ»²:

Ուշագրավ է, որ նմանատիպ մտքեր են ընդգծվում նաև Պոլիբիոսի աշխատություններում հռոմեական կայսրության վերաբերյալ:

Քննադատելով «Ի՞նչ է հեղինակը» հարցին Տառնի տված պատասխանը՝ ըստ որի հեղինակը ընկալվում է որպես գուտ մշակութային երևույթ, Ռանովիչն ընդգծում է, որ մշակույթն ինքը պահանջում է կյանքի նյութական պայմաններից բխող բացատրություն և շարունակում. «Ինչևիցե, շարադրման ընթացքում Տառնը կատարում է ոչ քիչ հետաքրքիր դիտարկումներ: Մասնավորապես հարկ է ընդգծել այն նշանակությունը, որ Տառնը հատկացնում է ստրկությանը: Նա հեղինակի արմատական տարբերությունը կապիտալիստական աշխարհից համարում է այն, որ հեղինակիստական աշխարհը «գուրկ էր մեքենաներից և չի էր ստրուկներով»: «Տեսնելու համար հեղինակիստական հասարակությունը, թե ինչպիսին է եղել այն իրականում, հարկ է ոչ մի ակնթարթ տեսադաշտից դուրս չթողնել նրա ստրկատիրական աստաղը» (the slave background): Բայց այս թեզիսից Տառնը պատշաճ հետևություններ չի անում և այն չի զարգացնում»³:

Ռանովիչը պատմական մատերիալիզմի տեսակետից քննարկում է նաև Մեյերի, Խվոստովի, Ռոստովցևի մոտեցումները և փորձում մատնացույց անել դրանց միջև ամկա հակասությունները՝ չխուսափելով համաձայնվել նրանց կողմից առաջադրված ընդունելի տեսակետների հետ:

Գնահատելով այն փաստը, որ Ռոստովցևը, ի տարբերություն արևմտյան պատմաբաններից շատերի, իր «Հեղինակիստական աշխարհի սոցիալ-տնտեսական

¹ Տե՛ս նույն տեղում, էջ 6:

² Տե՛ս նույն տեղում, էջ 10-11:

³ Տե՛ս նույն տեղում, էջ 12:

պատմությունը» ծավալուն աշխատության մեջ հեղինակական աշխարհը դիտում է որպես քաղաքական և տնտեսական ամբողջություն, նկատում է մի շարք սկզբունքային բացթողումներ. «Չնայած իր ողջ աշխատանքի ընթացքում Ռոստովցևը տալիս է հեղինակազմի բոլոր փուլերում զանազան հեղինակական պետությունների տնտեսական կյանքին և սոցիալական հարաբերություններին վերաբերվող մանրամասն տեղեկություններ, այնուամենայնիվ նա չի կարողացել հայտնաբերել և ցույց տալ ինչ-որ օրինաչափություններ, ի հայտ բերել հեղինակական զարգացման հիմնական գիծը: Դա նրանից չէ, որ Ռոստովցևը չի զգում դրա անհրաժեշտությունը: Իր գրքում նա փորձում է առանձնացնել հիմնական առաջատար «գործոնները», իմաստավորել պատմական գործընթացը, ցույց տալ հեղինակազմի տնտեսական հիմքը: Բայց այդ խնդիրը վեր է նրա ուժերից՝ իր ստեղծագործական հնարավորությունների բուրժուական սահմանափակության հետևանքով: Ինչպես և բոլոր բուրժուական պատմաբանները, Ռոստովցևը չի տեսնում հիմնականը. հասարակությունների զարգացումը որոշվում է արտադրողական ուժերի զարգացմամբ: Նա չի ըմբռնում սոցիալ-տնտեսական ֆորմացիաների մասին ուսմունքը, այստեղից առանձին երևույթները համակարգ մտցնելու, դրանց միասնությունն ապահովող տարրեր և հակասական գործոններին հետևելու, և ընդհանրապես՝ արտաքինապես նման երևույթների առանձնահատկությունն ու տարբերությունը նկատելու անկարողությունը»:¹

Իհարկե, Ռանովիչի նման զննատականը Ռոստովցևի՝ գիտական հնարավորություններին խիստ վիճելի է, քանի-որ այն նույնպես զերծ չէ սուբյեկտիվ գաղափարախոսական հիմքից և ակնհայտ է կանխակալ վերաբերմունքը «բուրժուական պատմաբանների» նկատմամբ: Ռանովիչը վերջիններիս է վերագրում հին աշխարհի պատմությունը մոդեռնացնելու, ֆեոդալական և բուրժուական հարաբերությունները արհեստականորեն անտիկ աշխարհի տեղափոխելու արատավոր միտումները: Նա նկատում է, որ Տառնը, այնուամենայնիվ, անհրաժեշտ է համարում հեղինակազմի ուսումնասիրության ընթացքում տեսադաշտից դուրս չթողնել ստրկության գոյության վճռորոշ փաստը, մինչդեռ Ռոստովցևը տարբերություն չի տեսնում ազատ և ստրկական աշխատանքների միջև: Ռանովիչը պատմաբաններից պահանջում է կիրառել եզակին ընդհանուրի մեջ դիտարկելու և պատճառահետևանքային կապերը բացահայտելու սկզբունքները պատմական իրադարձությունները վերծանելու պրոցեսում և քննադատում զուտ մեխանիկական մոտեցումը փաստերին. «Չնարավոր չէ հեղինակազմի ուսումնասիրել որպես պատմական դարաշրջան և հասկանալ այն իր ողջ ինքնատիպությամբ, առանց հաշվի առնելու այն հիմնական փաստը, որ հեղինակազմը փուլ է անտիկ ստրկատիրական հասարակության պատմության մեջ, որ այն, հետևաբար, չի ներկայացնում պատահականությունների ինչ-որ անքնին կցորդումներ, այլ եղել է անտիկ Դունաստանի նախորդ ողջ զարգացման պատմականորեն անհրաժեշտ արդյունքը՝ ստրկատիրական կարգին առանձնահատուկ օրինաչափություններով: Իհարկե հեղինակազմը շատ բան պահպանել է դասական շրջանից: Հեղինակազմի ինքը, չնայած ընդհանուր առմամբ իրենից ներկայացնում էր հասարակական շրջադարձ, բայց ոչ՝ հեղափոխություն, քանի-որ անձեռնմխելի թողեց հասարակության հիմնական կառուցվածքը և այն հարկ՝ ուսումնասիրել ստրկատիրական հասարակության հետ կապի մեջ ընդհանուր առմամբ»:²

¹ Տե՛ս նույն տեղում, էջ 13:

² Տե՛ս նույն տեղում, էջ 16:

Սկստենք, որ հելլենիզմը ոչ միայն անտիկ Հունաստանի, այլ նաև՝ անտիկ Արևելքի նախորդ ողջ պատմության պատմականորեն անհրաժեշտ զարգացումների արդյունքն էր, քանի-որ այն կայացավ Արևելքում ծավալվելու և դոսևորման հնարավորություններ գտնելու շնորհիվ: Ինչ վերաբերվում է այն խնդրին, թե հելլենիզմը հեղափոխություն չէր և անձեռնմխելի թողեց հասարակության հիմնական կառուցվածքը, ցանկանում ենք նշել, որ մեր կարծիքով այն նույնիսկ չէր կարող իր առջև նման խնդիրներ դրած լինել, քանի-որ հելլենիզմը սկիզբ առավ արիստոկրատիայի՝ հասարակության վերին խավի նախաձեռնությամբ (սկիզբը պայմանականորեն համարենք Ալեքսանդր Մակեդոնացու արշավանքները), իսկ նրանք միշտ պահպանողական են եղել և չէին կարող սեփական սոցիալական դիրքերը վտանգող այնպիսի խնդիր առաջադրել, ինչպիսին հասարակության հիերարխիկ կառույցի բարեփոխումն է: Մեր կարծիքով հասարակական կառույցը փոխելու նպատակ հետապնդող հեղափոխությունները զգալի չափով հենվում են ոչ միայն տնտեսական գործոնների, ինչպես ներկայացնում է Ռանոլփսը, այլ նաև՝ ցածր, շահագործվող խավերի ազատության ձգտման վրա: Հելլենիզմի ծավալման սկզբնական շրջանում ցածր խավերը մեծ դերակատարում չունեին, իսկ նրանք, ովքեր մասնակցում էին արշավանքներին, նոր պայմաններում գտնում էին իրենց սոցիալական խնդիրների լուծումը, հետևաբար իմաստ չէին տեսնում արմատական փոփոխությունների խնդիր առաջադրել:

«Պոլիսի քաղաքական ճգնաժամը գիտակցվեց ամենից առաջ: Սկզբում դա արտացոլվեց միայն փիլիսոփայական գաղափարներում և հրապարակախոսության մեջ՝ նախատեսված ստրկատեր դասակարգի նեղ շրջանի համար: Արդեն սոֆիստ Գորգիասը իր ելույթում հույներին համակարծության (omonoia), ընդհանուր բընամու՝ պարսիկների, դեմ համախմբվելու կոչ արեց:

Արիստոտելը, որ պոլիսը համարում էր պետական կազմակերպության նորմալ և ճշմարիտ ձև, նշում է սակայն «Պոլիտիկայում» (IV, 6). «Հելլենականությունը կարող էր տիրել աշխարհին, եթե հասներ միասնական պետական կարգի»: Իսկ Իսոկրատեսը Ֆիլիպ Մակեդոնացուն ուղղված իր ստեղծագործության մեջ նրան արդեն ուղղակիորեն կոչ է անում դառնալ միջնորդ դատավոր բոլոր հունական գործերով:

Ձեռնոն ստոիկի մոտ միասնության գաղափարը, և ոչ միայն հույների, այլև ողջ մարդկության, ընդունեց սոցիալական ուտոպիայի բնույթ. Պլուտարքոսի խոսքերով. «ստոիկների դպրոցի հիմնադրի զարմանքի արժանի պոլիտիան հանգեցնում է այն բանին, որպեսզի մենք ոչ թե ապրենք պոլիսներով և դեմերով, ամենքս տարբերվելով մեր հատուկ օրենքներով (dikaios), այլ որպեսզի մենք բոլոր մարդկանց համարենք դեմոսներ և քաղաքացիներ, որպեսզի լինի կյանքի մեկ ձև և կարգ(kosmos), նման այն բանին, ինչպես հոտն ընդհանուր օրենքներով օգտվում է ընդհանուր արոտից» (de fort. Alex. I, 6)»:¹

Մատնանշելով մի շարք այլ հեղինակների համահունչ մտքեր՝ Ռանոլփսը ընդգծում է, որ դրանք հիմք հանդիսացան, որպեսզի Ալեքսանդր Մակեդոնացուն և նրա հաջորդներին վերագրվեր միասնական համաշխարհային մշակույթի ստեղծման նպատակով Արևելքի և Արևմուտքի միավորման գիտակցված ծրագիր: Պատասխանելով Պլուտարքոսից մեզ հասած այն կարծիքին, թե Ալեքսանդրը, մի կրատերի մեջ խառնելով մարդկանց բոլոր ծագերից, խառնեց կենցաղը և բարքերը, ամուսնությունները, կարգադրեց հայրենիք համարել տիեզերքը, հելլենական-

¹ Տե՛ս նույն տեղում, էջ 21:

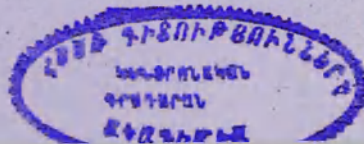
նությունն ընդունել որպես առաքինություն և բարբարոսությունը՝ արատ, կատարում էր աստծո կամքով իրեն վերագրված կազմակերպչի և հաշտեցնողի դեր, Ռանովիչն արդարացիորեն գրում է. «Հազիվ թե Ալեքսանդրն իսկապես հստակ ձևակերպել էր այն խնդիրները, որոնք նրան է վերագրում Պլուտարքոսը, սակայն Ալեքսանդրի նվաճումների օբյեկտիվ արդյունքները հենց այդպիսին էին: Ընդհանրապես հարցն այն մասին, թե ի՞նչ չափով էր Ալեքսանդրը գիտակցաբար ստեղծում պատմությունը, չի կարող վերջնականապես վճռվել: "Պատմություն Ալեքսանդր Մեծի" իր առաջին աշխատությունում Ի. Դրոյզենը հայտարարում է. "Ալեքսանդր անունը նշանավորում է մի համաշխարհային դարաշրջանի ավարտը և նորի սկիզբը": Գրեթե նույնն է ասում Ու. Վիլկենը... Դրա հետ կարելի է համաձայնվել, եթե "Ալեքսանդրի կյանքի գործի" տակ հասկանանք նրա գործունեության օբյեկտիվ հետևանքները ընդգրկված այն ժամանակի պայմանների շրջանակների մեջ, որն առաջ քաշեց և ստեղծեց Ալեքսանդրին: Բայց Վիլկենը, ինչպես նաև Ալեքսանդրի մյուս երկրպագուները, հակված է հելլենիզմը վերագրել Ալեքսանդրի անձնական հանճարին և նրա պատմական հեռատեսությանը, իսկ նման պնդման համար տվյալներ չկան»:¹

Ռանովիչը համերաշխություն է հայտնում Ֆ. Միչենկոյի հետ այն խնդրի շուրջ, որ Ալեքսանդրի և իր հաջորդների գործունեությունը կառուցված չէր հեռագնա ծրագրերի հիմքի վրա և հանդիսանում էր օբյեկտիվ զարգացումների տրամաբանական արդյունք: Նա անհիմաստ է համարում գուշակություններ անել այն հարցի շուրջ, թե ինչպիսին կլինեին իրադարձությունների հետագա ընթացքը, եթե մ.թ.ա. 336թ. չսպանվեր Ֆիլիպ երկրորդը և Ալեքսանդրը չղեկավարեր արշավանքը դեպի Արևելք: Կարևոր է այն, որ Արևելքի նվաճման խնդիրը մտել էր օրակարգ և Ալեքսանդրը տվեց դրա հաջող լուծումը: Մեր կարծիքով, հակառակ դեպքում ժողովրդավարական կարգեր ստեղծած մի ժողովրդի դժվար կլինեին առաջնորդել դեպի հաղթանակ, եթե Արևելքի նվաճման խնդիրը տասնամյակների ընթացքում (գուցե և ավելի երկար) խմորված չլինեին այդ ժողովրդի ներքին ինքնագիտակցության տարբեր շերտերում: «Անաբասիսը» նույնպես հետաքրքիր փաստեր է ներկայացնում այս տեսակետից:

Ի հակադրություն վերոհիշյալ պնդումների, Ռանովիչը համերաշխություն է հայտնում ժուգեի այն տեսակետին, ըստ որի Ալեքսանդրն ամենևին էլ չէր ցանկանում հելլենիզացնել բոլոր բարբարոսներին, այլ իր տերության մի շարք շրջաններում, որտեղ նա ինքը ցանկանում էր լինել արևելյան բռնապետ, անձեռնմխելի թողեց պետական կառույցները և այդ կերպ էին վարվում նաև նրա հաջորդները: Ուստիև սա մեզ ենթադրելու հիմք է տալիս, որ Ալեքսանդրի նպատակը ոչ թե՝ համասեռ իսկայածավալ պետության ստեղծումն էր, այլ նա պարզապես կարողանում էր արդյունավետ կերպով արձագանքել իր ազդեցությունն ընդլայնելու հնարավորություն ենթադրող իրավիճակներին: Ալեքսանդրի մահից հետո ստեղծված անորոշ վիճակը նույնպես, մեր կարծիքով, խոսում է նրա օրոք երկար ժամանակի համար նախատեսված ընդհանուր ռազմավարական գծի բացակայության մասին:

Ռանովիչն արդարացիորեն ընդգծում է հելլենիզմի ունեցած կարևոր էքոնոգրաֆիկ դերը, քանի-որ այն ապահովեց հունական աշխարհի միմյանցից գրեթե մեկուսացած շրջանների, ինչպես նաև՝ Արևելքի ժողովուրդների միախառնման գործընթացի իրականացումը, ինչը թույլ տվեց հաղթահարել դեռևս տոհմատիրա-

¹ Տե՛ս նույն տեղում, էջ՝ 22:

կան և ցեղային կարգերից եկող վերապրուկները. «Հելլենիզմի և իր մշակույթի պատմական նշանակությունը հիմնականում նրանում է կայանում, որ այդ շրջանում մարդն ավելի է կտրվում “տոհմատիրական կապերի պորտալարից”, որ տեղի է ունենում, թեև ամենևին էլ չի ավարտվում, էթնիկական, կրոնական, համայնքային, պոլիսային պարփակվածության, մեկուսացվածության հաղթահարման գործընթացը, և ավելի ու ավելի ակնհայտորեն է ուրվագծվում հասարակության դասակարգային բեռնացումը, ուժեղացում և սրվում է դասակարգային պայքարը:

Գրականության մեջ վեճեր են տարվում այն հարցի շուրջ, թե ու՞մ է պատկանում “համակարծության” (ομοιοια) գաղափարի առաջնությունը: Ալեքսանդր Մակեդոնացուն¹, թե՛ փիլիսոփաներին, հիմնականում՝ ստոիկներին:

Հելլենիզմի արդյունքում հստակ ձևավորվեց համահունական լեզուն՝ koine-ն, որը դարձավ հիմնական կիրառական լեզուն, թեև դասական լեզուն մնում էր կիրառության մեջ՝ հիմնականում գիտական շրջաններում: Այն կիրառելի դարձավ նաև Արևելքում և դրանով արևելյան ժողովուրդներն իրենց ավանդել էին բերում հելլենիստական մշակույթի զանազանին: Այսուհանդերձ, Ռանովիչն արձանագրում է. «Ինչպես տնտեսության և քաղաքականության բնագավառներում, այնպես էլ մտավոր կյանքում հելլենիզմն ավարտին չհասցրեց այն հիմնական դրույթները, որոնք ուրվագծվել էին Ալեքսանդրի նվաճումներից հետո: Մի կողմից՝ հունական մշակույթը բավականին զորեղ էր ոչ միայն այն բանի համար, որ հակադրվեր Արևելքի մշակույթին, այլ նաև՝ Հռոմի իշխանության ներքո պահպանվելու և բյուզանդական մշակույթի հիմքը դառնալու համար: Մյուս կողմից՝ նաև Արևելքի երկրները՝ Սիրիան, Պաղեստինը, Արաբիան, Պարթևստանը, Հայաստանը, Մուլնիսկ եգիպտոսը, ներծծված չէին հելլենիզմով, այլ պահպանում էին իրենց նախնական գծերը, իրենց լեզուները, կրոնները, պատմական ավանդույթները: Մանթրոնը գրում է հունարեն լեզվով, բայց իր՝ եգիպտական ժողովրդի պատմությունը: Պարթևստանում և Մուլնիսկ Հնդկաստանում հատվում է հունական տիպի և Մուլնիսկ՝ հունական լեզունով դրամ, բայց այս երկրները պահպանում են իրենց քաղաքական անկախությունը և յուրացնում են հելլենիզմի ժառանգությունը, որպեսզի ստեղծեն և զարգացնեն իրենց մշակույթը»:²

Ռանովիչը պնդում է, թե տնտեսական, քաղաքական և հոգևոր կյանքում փոփոխությունները ամուր և խոր չէին և չէին կարող լինել, քանի-որ ստրկատիրական համակարգի ճգնաժամի լուծումն իր հելլենիստական փուլում կարող էր միայն կարճատև լինել և հանգեցրեց նոր ճգնաժամի: Այդ պատճառով էլ մշակութի բնագավառում շատ բան ուրվագծվեց, սակայն չհասցվեց ավարտին:

Մեր կարծիքով, Ռանովիչն անտեսում է այն փաստը, որ հելլենիզմի հիմնական գործընթացները, ինչպես վերը նշել ենք, հիմնականում ընթացք էին ստանում արիստոկրատիայի՝ ստրկատեր դասակարգի, նախաձեռնությամբ, հետևաբար այն չէր կարող հասարակական հիերարխիայում իր բաժր դիրքին սպառնացող այնպիսի նպատակներ առաջադնել, ինչպիսին նոր հասարակական-տնտեսական ֆորմացիայի ստեղծումն էր: Ընդ որում, չենք մերժում այն տեսակետը, թե հնարավոր է, որ հելլենիզմը դրա համար հանդիսանում էր չգիտակցված նախապատրաստ:

Վերջին փուլ, գուցե ռեֆորմ, բայց ոչ երբեք՝ հեղափոխություն:

¹ Տե՛ս նույն տեղում, էջ 340:

² Տե՛ս նույն տեղում, էջ 34:

Յեղիմակը շարադրանքի ողջ ընթացքում հստակ մատնանշում է, որ հելլենիզմի ծախողման հիմքում ընկած էր երկու հիմնական գործոն, առաջինը ստրկատիրությունն էր, երկրորդը՝ հունական պոլիսն իր սահմանափակ հետաքրքրություններով և կաղապարված քաղաքական կառույցով: «Հելլենիզմը պետության այլ ձևեր էր հաստատում արևելյան բռնապետության և հելլենական պոլիսի փոխարեն: Սակայն հելլենիստական միապետություններն Արևելքում, Մակեդոնական կոալիցիան, Աքայական և էտոլիական միությունները Բալկաններում չվերացրին հունական պոլիսն իր նեղ հետաքրքրություններով: Ինքը՝ Արևելքի հելլենիզացման գործընթացն իրականացվում էր պոլիսների կազմակերպման ճանապարհով: Իհարկե, դրանք անկախ քաղաք-պետություններ չէին, այլ միայն՝ մեծ կամ փոքր ինքնավարությամբ օժտված քաղաքներ, բայց դրանց գոյությունը քաղաքացիներին կապում էր պոլիսի դեմևս հին հաստատությունների հետ, նպաստում էր տեղական հայրենասիրությանը, որը բուն հասարակական կյանքի բացակայության հետևանքով ընդունում էր անճոռնի ձևեր, իսկ նոր քաղաքներում և հունամակեդոնական գաղութներում հունական նոր բնակիչները երկար հարաբերություններ էին պահում հայրենիքի հետ, ստեղծում հայրենակցական միություններ, պաշտամունքային միավորումներ և այլն»¹:

Ռանովիչը պոլիսների անկմանը զուգահեռ դիտարկում է նաև դրանց աստվածությունների անկում և մեջ բերում Պ. Վենդլանդի տեսակետը. «Եթե իկապես սահմանափակված աստվածները կիսում էին իրենց ժողովուրդների ճակատագիրը»: Քաղաքական զարգացումներին զուգահեռ կրոնի նկատմամբ վերաբերմունքն, ըստ Ռանովիչի, ևս զգալի որակական փոփոխություն է կրում, ինչի արդյունքում անհատն աստվածներից խնդրում է ոչ թե հարազատ պոլիսի կամ երկրի բարեկեցություն, այլ՝ սեփական անձի փրկություն: Այսպիսով՝ Ռանովիչը հելլենիզմը հռչակում է կրոնական որոնումների ժամանակաշրջան, որտեղ չհղգծված էր միտումը առ միաստվածություն և նշում, որ այսուհանդերձ. «...Միասնական կրոնի ստեղծման համար հելլենիստական աշխարհը չէր տիրապետում բավարար տնտեսական և քաղաքական միասնության:

Հելլենիզմը բավարար հիմքեր չունեցրեց համաշխարհային կրոնի ստեղծման համար, սակայն այն նախադրյալներ ստեղծեց դրա առաջացման համար, և քրիստոնեությունն իր ծագման փուլում, արդեն Հռոմեական կայսրության պայմաններում, անհայտորեն պատրաստ տեսքով, ուներ համաշխարհային կրոնի գրեթե բոլոր հիմնական տարրերը»²:

Մենագրության ողջ ընթացքում հատկապես շեշտադրվում է այն միտքը, թե հելլենիստական պետությունների թուլության հիմնական պատճառը կայանում էր նրանում, որ արտադրության հիմքը մնում էր նախկինը՝ ստրկական աշխատուժը. «Ստրկությունը սահմանափակում էր արտադրության ծավալները և աճի տեմպերը, որն ըստ էության մնում էր բնատնտեսական, աշխատանքի հասարակական բաժանումը գոյություն ուներ լուրջ սահմանային տեսքով: Այդ պատճառով էլ առևտուրը Հին աշխարհում կրում է մեծ մասամբ միջնորդային բնույթ և դրա աճը եզակի դեպքերում է ուղեկցվում արդյունաբերության զարգացմամբ (Կորնթոսում և Փոքր Ասիայի որոշ քաղաքներում): Այս պայմաններում գործունե տնտեսական միասնության ստեղծումը, որը կխթաներ արտադրության ընդլայնումը, անհնարին էր. դրա համար պահանջվում էր արտադրության ստրկատիրական ձևի վերա-

¹ Տե՛ս նույն տեղում, էջ 30:

² Տե՛ս նույն տեղում, էջ 37:

ցում, այսինքն՝ արմատական սոցիալական հեղաշրջում, ինչին ընդունակ չէր հելլենիզմը (պատճառների մասին վերը հայտնել ենք մեր տեսակետը – մշույն մերն է): Ստրկատիրական հասարակության տնտեսության մոր ձևի արդյունքներն արտացոլվեցին առևտրի բնագավառում, սակայն այդ հասարակության արմատական փոփոխություններն ուժի մեջ մնացին արտադրության բնագավառում»¹:

Ռանովիչն արդարացիորեն հելլենիզմը համարում է անտիկ ստրկատիրական հասարակության կրկնություն առավել բարձր աստիճանում և պնդում է որ այն չլուծեց և չէր էլ կարող լուծել որևէ սոցիալական հակամարտություն՝ չհարցնելով, արդյո՞ք այն իր առջև դրել էր նման խնդիր: Հելլենիզմի ծավալման գործընթացում Ռանովիչը թերագնահատում է Արևելքում տեղի ունեցող իրադարձությունների արդյունքում ձևավորված կացությունը և երևույթը ներկայացնում որպես միայն Հին Հունաստանի պատմական զարգացման տրամաբանական և անհրաժեշտ արդյունք: Սակայն հարկ է ընդգծել այն անուրանալի փաստը, որ հելլենիզմը դրսևորման և իրագործման ասպարեզ գտավ միայն և միայն Արևելքի ընծեռած հնարավորությունների հաշվին:

Անդրադառնալով հելլենիստական մշակույթին՝ հեղինակը քննադատում է այն պատմաբաններին, որոնք հիմք ընդունելով հելլենիստական պետությունների համեմատությամբ հելլենիստական մշակույթի առավել տևական գոյությունը, գտնում են, որ հելլենիզմի կողմից ստեղծված մշակութային արժեքների մեջ էլ հենց կայանում է նրա բուն էությունը: Սինչեթե ինքը՝ Ռանովիչը, հելլենիզմի հիմքում տեսնում է Արևելյան Միջերկրածովյան ստրկատիրական հասարակությունների տնտեսական, քաղաքական և սոցիալական կյանքում տեղի ունեցած լուրջ փոփոխությունները, միաժամանակ հաստատելով. «Մշակույթի բոլոր բնագավառներում հելլենիզմը մշանավորում է համաշխարհային մշանակության պատմական շրջադարձ: Ետո բաներ միայն ուրվագծված էին. հելլենիստական տնտեսությունը պայմաններ չստեղծեց դասական ժառանգության վերջնական մշակման և դրա հիման վրա միասնական աշխարհայացքի, ամբողջական ներդաշնակ մշակույթի ստեղծման համար: Ստրկատիրական հասարակության հակամարտությունները շատ արագ արտահայտվեցին վերելքի կարճ շրջանից հետո և հանգեցրին այն բանին, որ զարգացումն ընթանում էր ջղածիզ տեմպերով՝ կարճատև թռիչքներով և անկման երկարատև շրջաններով. որոշ բնագավառներում փիլիսոփայություն, գրականություն, անկումը իդոնիական բնույթ ստացավ: Սակայն, ընդհանուր առմամբ, հելլենիստական մշակույթը դա մի մոր փուլ է մարդկության մշակութային պատմության մեջ, որն ազդել է դրա հետագա ողջ ընթացքի վրա»²:

Ա. Բ. Ռանովիչի «Հելլենիզմը և նրա պատմական դերը» մենագրության մեջ գիտական խորությամբ ներկայացված են մի շարք կարևոր խնդիրներ, այդ թվում հելլենիզմը որպես ժամանակի համաշխարհային պատմություն դիտարկելու, հելլենիզմի ճգնաժամի հիմքում ստրկատիրությունը և պոլիսի սահմանափակությունը տեսնելու, հելլենիզմը ոչ միայն որպես մշակութային, այլ առաջին հերթին՝ որպես հասարակական-տնտեսական և քաղաքական երևույթ ըմբռնելու, հելլենիզմի և կրոնի փոխազդեցության, դրա արդյունքում Արևելքի մարդու հոգևոր ազատագրման, անհատի և պատմական գործընթացների փոխհարաբերության և այլ կարևոր խնդիրներ, սակայն աշխատանքում առկա է նաև կանխակալ վերա-

¹ Տե՛ս նույն տեղում, էջ 337:

² Տե՛ս նույն տեղում, էջ 38:

բերմունքը "բուրժուական պատմաբանների" նկատմամբ, ակնհայտ է նրանց կարծիքն առանց լուրջ վերլուծության պիտակավորելու միտումը: Ընդգծված է նաև Ռանոլփի ձգտումը պատմական գործընթացներն իմաստավորել մարքս-լենինյան փիլիսոփայության տեսանկյունից, ինչի արդյունքում նվաստացվում է անհատի դերը պատմական գործընթացներում: «Բուրժուական պատմաբանները չեն կարողանում բացահայտել հեղինակական պետությունների անկման օբյեկտիվ պատճառները նրա համար, որ նրանք անտիկ հասարակությունը պատկերացնում են կապիտալիստական հասարակության տերմիններով և կատեգորիաներով: Այդ պատճառով նրանք հեղինակական պետությունների կործանման պատճառները փնտրում են դրանց տիրակալների բարոյական այլասերման, չարանենգության, կամ ընդհակառակը՝ Դոմինիկախանական դերի, հեղինակների «ոգու» անկման, կամ այլ անբացատրելի բարբառաբանների մեջ: Մինչդեռ անտիկ հասարակությունները կործանվում են արտադրության ստրկատիրական ձևի ներքին հակամարտության արդյունքում»:¹

Ամփոփելով իր արժեքավոր, հետաքրքիր և աննախադեպ մեկնադրությունը՝ Ռանոլփին, ի հակադրություն Պլուտարքոսի այն կարծիքի, թե հեղինակը «Արևելքի» և «Արևմուտքի» պարզ միախառնում է, գրում է. «Ռոմական փոփոխություններ տեղի ունեցան հասարակական կյանքի բոլոր բնագավառներում: Թեև Ալեքսանդրին և դիադոններին չհաջողվեց ստեղծել ամուր միասնական պետություն, որը կընդգրկեր ողջ Արևելյան Միջերկրածովքը, այնուամենայնիվ նրանք ստեղծեցին տնտեսական ու քաղաքական միավորման մինչ այդ անհայտ, նոր ձև: Դուռնական պոլիսն իր տնտեսական ինքնաբավությամբ և քաղաքական անկախությամբ, ստրկատիրական հարաբերությունների աճն արգելակող, կարծրացած գյուղական համայնքի վրա հիմնված արևելյան բռնապետությունները, որպես հասարակության առաջատար ձևեր, հեռանում են ասպարեզից: Առաջանում են նոր պետություններ, որ չէին հանդիսանում ո՛չ պոլիսներ, ո՛չ բռնապետություններ, դուրս էին գալիս տնտեսական սահմանափակության շրջանակներից, փորձում ընդլայնել արտադրությունը և ամրացնել ստրկատեր դասի դիրքերը ստրկական աշխատանքի կիրառման ոլորտի ընդլայնման ճանապարհով, համայնատիրական կարգի և համայնական հողատիրության սահմանափակման ճանապարհով, տնտեսական կյանքի կազմակերպման անմիջականորեն միջամտելու ճանապարհով: Դրանում է կայանում Ալեքսանդր Մակեդոնացու արշավանքների, դիադոնների պատերազմների և հեղինակական միապետությունների առաջին և ներքին քաղաքականության օբյեկտիվ իմաստը և նշանակությունը»:²

Այսպիսով, Ռանոլփը նկատում է մի շատ կարևոր հանգամանք, այն է՝ հեղինակի դարբնոցում ձևավորված տնտեսական ու քաղաքական միավորման նախադեպը չունեցող ձևի ստեղծումը, որի օրինակով և հիման վրա հետագայում ստեղծվեցին մի շարք հսկայածավալ կայսրություններ: Ամփոփելով ներկայացված տեսակետները՝ կարող ենք ասել, որ մշակութային հզոր ժառանգությանը զուգահեռ, հեղինակը իր մեջ կրում է նաև հետագա հարյուրամյակներում ծավալվելիք համաշխարհային քաղաքական գործընթացների սաղմերը:

¹ Տե՛ս նույն տեղում, էջ 337:

² Տե՛ս նույն տեղում, էջ 336: